

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПРАВОВА ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A LEGAL GUARANTEE FOR THE PROTECTION OF PEOPLE'S RIGHTS IN UKRAINE

Цимбал В.О., к.ю.н.,

доцент кафедри соціальних і правових дисциплін

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Коваль Д.С., к.п.н.,

викладач кафедри соціальних і правових дисциплін

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Родік Т.П., старший викладач

кафебри соціальних і правових дисциплін

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Стаття присвячена дослідженню правових гарантій захисту прав людини шляхом звернення до Європейського суду з прав людини. Наголошено, що захист прав і свобод людини є однією з головних функцій нашої держави. Вказано на необхідність інститутів та механізмів для ефективного забезпечення прав і свобод людини, котрі є основою для побудови правової держави а громадянського суспільства. Необхідно як удосконалювати наявні, так і створювати нові інститути, що гарантуватимуть і забезпечуватимуть дотримання прав людини.

Зазначено, що звернення до Європейського суду з прав людини для захисту прав, які гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, сьогодні є одним із найбільш ефективних засобів захисту прав. Доведено, що у Конституції України створена основа юридичного захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина в нашій державі на національному рівні. Водночас Конституція України забезпечує імплементацію принципів і норм міжнародного права, що стосуються захисту людських прав, у національну правову систему. Визначено місце та роль Європейського суду з прав людини у системі міжнародно-правових гарантій захисту прав і свобод громадян України. Досліджено повноваження Європейського суду з прав людини щодо захисту прав і свобод людини, а також міжнародно-правові договори, на підставі яких вони реалізуються. Проаналізовано підстави та порядок звернення громадян України до Європейського суду з прав людини. Окреслено проблемні питання виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини у судовій практиці України.

Сформульовано висновок, що звернення до Європейського суду з прав людини гарантує правовий захист прав і свобод людини і громадянина на міжнародному рівні.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, правові гарантії захисту, права і свободи людини і громадянина.

The article is devoted to the study of legal guarantees of human rights protection by appealing to the European Court of Human Rights. It is emphasized that the protection of human rights and freedoms is one of the main functions of our state. The paper highlights the need for institutions and mechanisms, both existing and creating new ones, that will guarantee and ensure respect for human rights and freedoms as well as provide their effective protection, which is the basis for building the rule of law and civil society, and their improvement.

It is noted that the appeal to the European Court of Human Rights to protect the rights guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is one of the most effective means of protecting one's rights today. The article focuses on the place and role of the European Court of Human Rights in the perspective of the international legal guarantee of the rights and freedoms protection for the citizens of Ukraine. The paper presents the analysis of the European Court of Human Rights' powers to protect human rights and freedoms, as well as international legal agreements on the basis of which they are implemented. We provide the grounds and procedure for appealing of Ukrainian citizens to the European Court of Human Rights. The authors also outlines the problematic issues connected with the decisions execution and application of the case law of the European Court of Human Rights in the case law of Ukraine.

We concluded that recourse to the European Court of Human Rights is a guaranteed legal protection of human and civil rights and freedoms at the international level.

Key words: European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, legal guarantees of protection, human and civil rights and freedoms.

Актуальність теми дослідження та постановка проблеми. У Конституції України проголошено, що утвердження і захист прав і свобод людини і громадянина – головний обов'язок держави. Україна як демократична, правова і соціальна держава закріпила в Основному Законі держави положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність є найвищою соціальною цінністю. Таке принципове положення вимагає формування нових підходів до захисту прав людини. Саме тому права людини в сучасній державі неможливо уявити без належним чином урегульованої й ефективно діючої системи їх захисту.

У сучасних умовах охорону та захист прав і свобод людини та громадянина неможливо уявити без міжнародно-правових гарантій, які є різновидом юридичних гарантій і становлять систему загальноновизначених принципів та норм, що врегульовують сферу забезпечення прав і свобод окремих індивідів та соціальних спільностей

(народів, націй), а також міжнародних установ й організацій, котрі наділені відповідними функціями та повноваженнями. З огляду на це існує необхідність в інститутах та механізмах для ефективного забезпечення прав і свобод людини, котрі є основою для побудови правової держави та громадянського суспільства. У сучасному світі існує багато інститутів і механізмів, спрямованих на захист прав та свобод людини і громадянина, але права особистості часто порушуються, а способи їх захисту не завжди є досить ефективними. Саме тому сьогодні актуалізується завдання як удосконалення вже наявних механізмів та інститутів, так і створення нових, що гарантуватимуть і забезпечуватимуть дотримання прав людини.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженню та оцінці даної проблеми присвятили свої роботи науковці різних галузевих наук, а саме: П.М. Рабінович, А.П. Огородник, О.О. Кочура, О.О. Барабаш, Л.П. Гаращенко,

О. Пашенко, Л.Л. Богачова, Т.С. Подорожна, В.В. Назаров, В.В. Башкатова та інші. Актуальність зазначеної теми та напрацювання фахівців стимулюють нас щодо подальших досліджень.

Мета статті – висвітлити діяльність Європейського суду з прав людини як міжнародно-правову гарантію захисту прав і свобод громадян України.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція до Європейського Союзу (ЄС) визначена як стратегічний напрям державної політики України в цілому та правової політики зокрема. Приєднання України до ЄС є суттєвим кроком нашої держави до європейської інтеграції, що зобов'язує прийняття Україною на себе цілої низки міжнародно-правових зобов'язань, зокрема і щодо поваги та захисту прав людини. Вхідження України до європейського простору передбачає виконання Копенгагенського та Мадридського критеріїв, що стосуються стабільності інститутів, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав і свобод людини.

Реальним центром усіх процесів впливу права є індивідуальні форми суспільного буття особистості, в діяльності яких реалізується зміст права [1, с. 13]. Отже, наявність механізмів реалізації людських прав і свобод слугує створенню гарантій щодо їх захисту.

Слід наголосити, що Конституція України містить змістовні норми та широкий перелік прав і свобод людини та громадянина. Це засвідчує людиноцентристську позицію нашої держави.

У ст. 3 Конституції України (КУ) визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2].

У ст. 22. Конституції України визначено, що права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [2]. Дані конституційні положення не лише декларуються, вони мають реалізовуватись за допомогою певних механізмів.

Конституційні права і свободи закріплені в Конституції України та інших національних законодавчих актах. Конституція створює основу юридичного захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина в нашій державі на національному рівні і водночас забезпечує імплементацію принципів і норм міжнародного права, що стосуються захисту людських прав, у національну правову систему.

Зокрема, у ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплене право на життя, а у ст. 27 Конституції України регламентований той самий принцип. У ст. 5 Конвенції гарантоване право на свободу і особисту недоторканність, як і ст. у 29 Конституції України. У ч. 2 ст. 6 Конвенції і ст. 62 Конституції України містяться положення щодо презумпції невинуватості [3].

Кожна сучасна держава з демократичною формою правління на рівні національних конституцій та інших нормативно-правових актів закріпила права, свободи й обов'язки людини та громадянина, механізми їх реалізації та захисту [4, с. 32]. Так, відповідно до ч. 3 ст. 8 КУ норми Конституції України є нормами прямої дії, гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. У ст. 55 КУ гарантується захист прав і свобод людини і громадянина в суді [2].

Юридична захищеність людини та її прав – це одна з фундаментальних ознак правової держави, що покликана закріплювати, забезпечувати й захищати природні та невідчужувані права людини [5, с. 781–782].

Наявність та функціонування дієвих механізмів реалізації, гарантування та захисту прав людини є ознакою правової держави.

Право на захист може бути реалізоване за допомогою національного (з певними особливостями для кожної країни) та міжнародного (є однаковим для всіх незалежно від національності та громадянства) законодавства про механізми захисту прав людини. Взятий більшістю держав курс на демократизацію та європейський розвиток громадянського суспільства зумовлює прийняття на міжнародному рівні досить великої кількості нормативно-правових актів, які встановлюють права людини і механізми їх захисту.

Досить ґрунтовними та різноманітними є юридичні наукові думки щодо бачення механізму захисту прав та свобод людини. Цікавою є думка А. Огородника, котрий під поняттям механізму захисту прав і свобод людини пропонує розуміти систему засобів і факторів, що створюють необхідні умови поваги до прав і свобод людини, реалізації принципу законності. На підставі аналізу чинного законодавства до такого механізму можна зарахувати досить розгалужену систему державних органів, громадських організацій, правові й нормативні акти, які в комплексному поєднанні здатні забезпечити реалізацію та захист прав людини. Ми цілком підтримуємо думку А. Огородника, який до зазначеної системи пропонує зарахувати: 1) органи державної влади та місцевого самоврядування, відповідних посадових і службових осіб; 2) спеціалізовані державні та громадські органи й організації, на які покладається захист прав і свобод людини та громадянина (наприклад, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, суд, адвокатуру, прокуратуру тощо); 3) політичні партії та відповідні громадські організації, їхні органи; 4) засоби масової інформації, державні й недержавні органи та організації у галузі масмедіа; 5) правові та нормативні акти матеріального і процесуального характеру, у яких закріплено права, порядок їх реалізації та захисту, а також юридичну відповідальність за їх порушення; 6) правові акти (документи), що підтверджують наявність, межі й характер прав і свобод; 7) інші акти, що закріплюють інші соціальні норми (наприклад, статuti політичних партій і громадських організацій, звичаєві норми тощо) [6, с. 14–15].

Так, право на судовий захист є невід'ємною обов'язковою складовою частиною суб'єктивного права особи, яке можна реалізувати безпосередньо або через діяльність уповноважених державних органів чи організацій. Судовий захист є пріоритетною юридичною гарантією захисту прав і свобод людини та громадянина, що в нашій державі закріплена на конституційному рівні. Зокрема, у ч. 1 ст. 55 Основного Закону визначено: «Права та свободи людини і громадянина захищаються судом» [2]. Суд в Україні виконує державну функцію захисту прав і свобод людини і громадянина. При цьому права і свободи людини є сенсом та змістом діяльності суду, а ефективний механізм судового захисту прав людини – це найбільш універсальний демократичний інструмент правової держави [7, с. 240].

Попри детальне закріплення правових гарантій держави в охороні та захисті прав і законних інтересів особи на справедливий суд як на міжнародному, так і національному рівні, практична реалізація таких гарантій пов'язана з низкою фактичних перешкод. Це пояснюється тим, що судова система будь-якої країни має певні граничні можливості щодо кількості справ і матеріалів, які вона фізично здатна опрацювати, забезпечивши при цьому всім зацікавленим суб'єктам справедливе і належне судочинство [8, с. 117]. Отже, є необхідність у застосуванні національними судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини задля попередження порушень Україною своїх зобов'язань.

Додамо і те, що у ч. 3 статті 55 Конституції України передбачено, що кожен після використання всіх національних засобів правового захисту має право звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [2], що безпосередньо передбачає і звернення до Європейського суду з прав людини.

17 липня 1997 р. Україна прийняла Закон «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [9]. У п. 1 цього Закону визначено, що Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [10].

Наша держава після ратифікації Конвенції взяла на себе зобов'язання щодо гарантування та захисту прав і свобод громадян, передбачених даним документом. Отже, у разі порушення Україною своїх зобов'язань її громадяни та зареєстровані на її території юридичні особи, вичерпавши національні засоби правового захисту, на національному рівні мають право звернутися до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав і свобод, що проголошені у Конвенції та додаткових протоколах до неї, дотримавшись вимог.

Зокрема, Європейський суд з прав людини приймає до розгляду таку заяву лише у тому випадку, коли вона відповідає умовам прийнятності – критеріям, за якими визначається прийнятність заяв, встановленим у ст. 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. По-перше, заявником мають бути вичерпані всі національні засоби юридичного захисту згідно із загально визначеними принципами міжнародного права. По-друге, Європейський суд з прав людини може брати справу до розгляду впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні (16 травня 2013 р. Комітет Міністрів Ради Європи схвалив Протокол № 15 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (24 червня 2013 р. Протокол був відкритий для підписання), згідно з яким термін на звернення зі скаргами до Європейського Суду з прав людини скоротився з 6-ти до 4-х місяців). По-третє, Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, якщо вона є анонімною. По-четверте, Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, якщо вона за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, якщо вона не містить нових фактів у справі. По-п'яте, Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, якщо він вважає, що ця заява є зловживанням правом на подання заяви. По-шосте, Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, якщо заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї. По-сьоме, Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, якщо він вважає, що ця заява явно необґрунтована. По-восьме, Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, якщо він вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином [11, с. 10].

Право подання індивідуальних петицій до Європейського суду з прав людини стало принципово новим, що відрізняє компетенцію цього органу від інших постійних міжнародних судових органів, які розглядали спори тільки між державами. Тобто європейська нормативно-інституціональна правозахисна система, створена згідно з названою Конвенцією, стала унікальним соціальним

винаходом, а механізм забезпечення прав людини – одним із найдієвіших у світі [12, с. 34].

Найпоширенішими причинами скарг є порушення права на справедливий судовий розгляд, адекватне та своєчасне виконання судових рішень (ст. 6 Конвенції), незаконне затримання або позбавлення волі (ст. 5 Конвенції), спори про право власності, невиплата заробітної плати, жорстоке поводження (ст. 3 Конвенції) та ін. Що стосується невиконання судових рішень, то Європейський суд з прав людини 15 жовтня 2009 р. прийняв перше «пілотне» рішення щодо України у справі «Юрій Іванов проти України» (набуло чинності 15 січня 2010 р.), у якому він зобов'язав Україну протягом року розробити механізм забезпечення адекватної компенсації за невиконання або затягування виконання рішень українських судів відповідно до принципів Конвенції [13, с. 69].

Станом на 31 грудня 2013 р. на розгляді в Європейському суді було загалом 102 750 справ проти держав-сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (станом на 31 грудня 2012 року їх було 128 100), з них було 13 700 справ проти України, що становить 13,3% від загальної кількості справ (станом на кінець 2012 р. – 8,2%). У 2013 р. Україна перебувала на четвертому місці після Росії, Туреччини та Італії за кількістю справ, які перебували на розгляді у Європейському суді. Станом на 30 червня 2015 р. Україна перемістилася з четвертого у 2013 р. на перше місце за кількістю поданих заяв, які перебували на розгляді у Суді (21,2% від загальної кількості) [14, с. 84].

За даними Департаменту з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини, станом на 31 грудня 2020 року Україна посідала третє місце. Зокрема, на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 62 000 справ проти держав-сторін Конвенції, з них 10 400 справ – проти України, що складало 16,8% від загальної кількості справ.

При цьому станом на 1 січня 2021 року 7 898 справ стосувалося порушення прав заявників в Автономній Республіці Крим та на тимчасово окупованій території Луганської та Донецької областей [15].

Сьогодні в Україні в умовах політичної та соціально-економічної кризи простежується систематичне порушення прав та свобод людини, що свідчить про недосконалість та неефективність механізму їх захисту. З огляду на це особливої уваги потребують проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю, недовіри суспільства до влади. Проте стверджувати про відсутність активності держави в цьому напрямі не можна.

Важливим кроком у цьому напрямку стало утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини. Її діяльність сприяє ефективній взаємодії органів державної влади щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України, а також вирішенню системних і структурних проблем, констатованих у рішеннях ЄСПЛ. Також були розроблені законопроекти щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини. Отже, завдяки злагоженій роботі Уряду Комітет Міністрів Ради Європи припинив нагляд за виконанням 1 129 рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України.

Також було схвалено «Національну стратегію розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2022 р.» та План заходів щодо її реалізації. Значимим у сфері виконання рішень ЄСПЛ стало ще й створення та запуск для користування україномовного інтерфейсу бази даних Європейського суду з прав людини HUDOC [16].

Висновки. Національні (внутрішньоправові) та міжнародні юридичні гарантії щодо захисту прав і свобод людини є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Такі гарантії є ключовим елементом механізму захисту прав і свобод громадян України.

Нашій державі і надалі потрібно докладати чимало зусиль, щоб міжнародний та національний захист прав людини був дієвим, адже захист прав і свобод, гарантованих Конвенцією, має бути забезпечений на національному рівні. Необхідно розширити застосування положень Кон-

венції про захист прав людини і основоположних свобод щодо забезпечення головних засад прав і свобод людини і громадянина відповідно до європейського досвіду. Вкрай важливо, щоб європейські стандарти ширше застосовувались національними судами, які захищають права людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проблеми сучасної конституціоналістики : навчальний посібник / Н.В. Аніщук, М.В. Афанасьєва, Н.М. Бакаянова та ін. ; за заг. ред. А.Р. Крусян та А.А. Єзерова. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 523 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. з протоколами. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1950_11_04/an/628311/MU50K02U.html.
4. Пащенко О. Європейські стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства. *Право України*. 2006. № 4. С. 32–35.
5. Рабінович П.М. Права людини (юридична захищеність). *Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т.* Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. Київ : Ін Юре, 2005. 1224 с.
6. Огородник А.П. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципи законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 14–18.
7. Назаров В.В. Механізм судового захисту прав та свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 240–243.
8. Башкатова В.В., Світличний О.П. Роль адміністративного права України у захисті прав і законних інтересів людини і громадянина : монографія. Київ, 2016. 203 с.
9. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
11. Кочура О.О. Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2015. 20 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2516>.
12. Рабінович П. Ефективність впливу Конвенції про захист прав та основних свобод людини на держави-члени Ради Європи. *Право України*. 2000. № 11. С. 34–36.
13. Богачова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 22. С. 56–70.
14. Гарашенко Л.П. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту трудових прав. *Судова апеляція*. 2015. № 2 (39). С. 79–86.
15. Департамент виконання постанов Європейського суду з прав людини : вебсайт. URL: <https://www.coe.int/ru/web/execution>.
16. Іван Ліщина: Виконання рішень ЄСПЛ – визначальний чинник забезпечення прав та основоположних свобод людини. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ivan-lishchina-vikonannya-rishen-yespl-viznachalnij-chinnik-zabezpechennya-prav-ta-osnovopolozhnih-svobod-lyudini>.